

LUND UNIVERSITY

"Ett Collegium, hwaruti Fyratijo Studenter [...] några år på Credit skola bekomma Underhåld"

Om ett framsynt initiativ av en 350-årsjubilerande medicinprofessor

Tersmeden, Fredrik

Published in:
Professorsinstallation

2024

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (2024). "Ett Collegium, hwaruti Fyratijo Studenter [...] några år på Credit skola bekomma Underhåld": Om ett framsynt initiativ av en 350-årsjubilerande medicinprofessor. I *Professorsinstallation: Lunds universitet Universitetsaulan 18 oktober 2024 kl 16.00* (s. 34-39). Lunds universitet, Akademiintendenturen.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

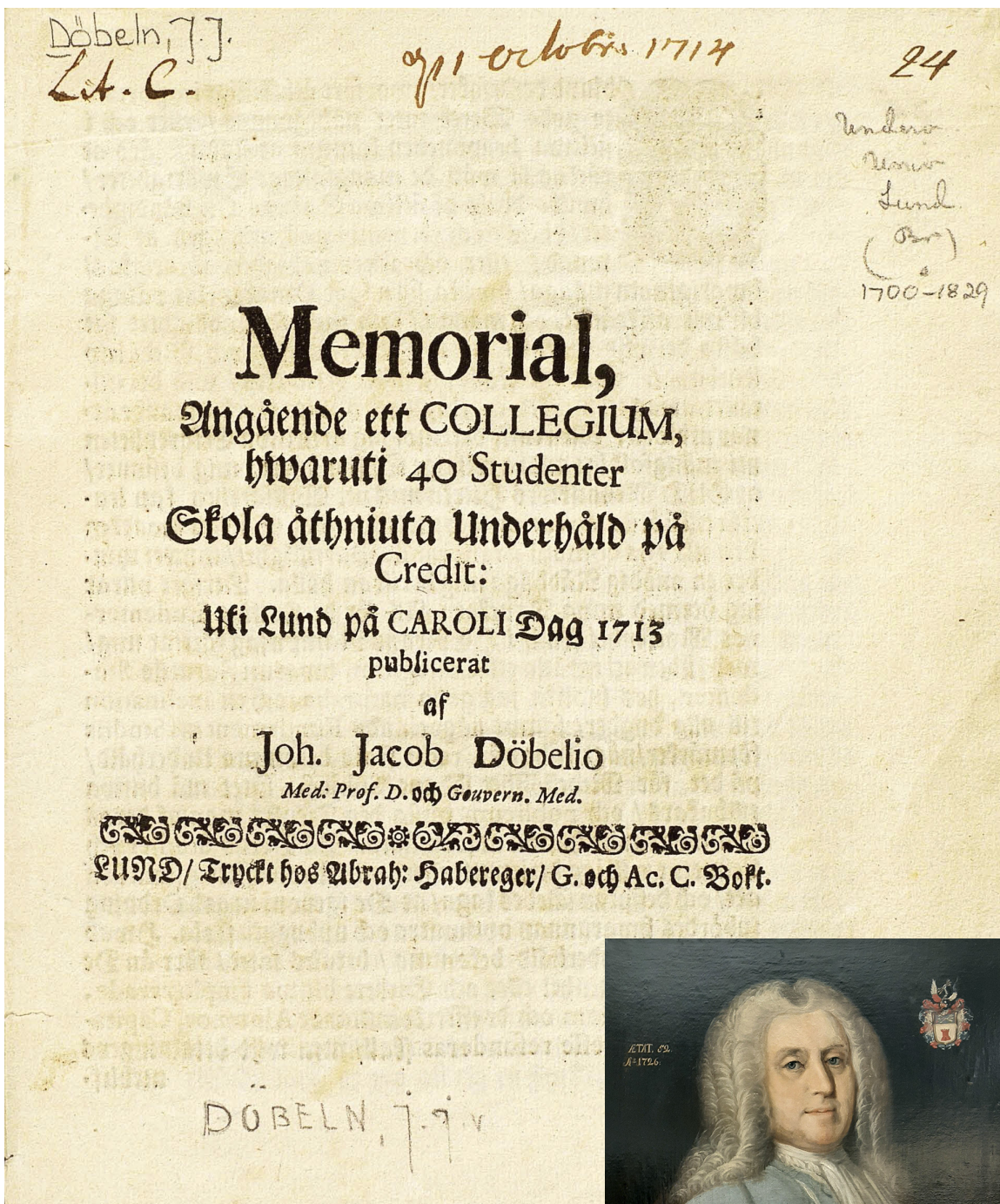
Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Titelbladet till Döbelius memorial om inrättandet av ett studentkollegium från 1713. Bildkälla: Kungliga biblioteket. Infällt: akademiritmästare Carl Mörths porträtt av Johan Jacob Döbelius från 1726. Bildkälla: Lunds universitets konstsamling, foto: artikelförfattaren

”Ett Collegium, hwaruti Fyratijo Studenter [...] några åhr på Credit skola bekomma Underhåld”

– OM ETT FRAMSYNT INITIATIV AV EN 350-ÅRSJUBILERANDE MEDICINPROFESSOR

Lunds universitet har i år firat 350-årsminnet av sin mest avbildade professors födelse.¹ Vi talar om mannen som i över hundra år prytt otaliga flaskor och burkar med Ramlösa mineralvatten: Johan Jacob Döbelius, professor i medicin från 1710 till sin död 1743.² Upptäckten – eller snarast lanseringen – av Ramlösa hälsobrunn torde i dag vara något som Döbelius är mer känd för än sina insatser som akademisk lärare och forskare; det är också långt ifrån hans enda insats som entreprenör. Skall man tro artikeln om Döbelius i *Svenskt biografiskt lexikon* så var denne medicinare rentav ”icke minst en praktiskt verksam, initiativrik organisatör”. Och även om vissa av de projekt han gav sig in i – som Ramlösa – hade koppling till hans yrkesroll som läkare så gällde detta långtifrån allt. Exempelvis drev han under tidigt 1700-tal en klädesmanufaktur i Malmö som framgångsrikt levererade uniformspersedlar till de skånska kavalleriregementena.

Även sedan Döbelius 1710 knutits till universitetet fortsatte han att verka som organisatör, såväl inom

frågor med koppling till hans professur (som att få fram medel till en anatomisk teater i Kungshuset³) som till universitetet i stort (som en understöds-kassa för avlidna professorers änkor och barn⁴). Vissa av dessa projekt realiserades redan i hans livstid; andra blev verklighet först efter hans död; så exempelvis inrättandet av ett universitetssjukhus för att ge de medicine studerande klinisk erfarenhet. Det tillkom först 1768, ett kvartssekel efter Döbelius död.⁵ Och än längre tid skulle det ta för ett annat förslag att bli verklighet: idén om ett ”studentkollegium”.

TUNN SKRIFT OM AMBITIÖST PROJEKT

Vår främsta källa till detta projekt är det ”memorial” som Döbelius år 1713 lät publicera ”på Caroli dag”, alltså Karl dagen den 28 januari.⁶ Datumvalet var ingen slump: det var inte bara kungens namnsdag; det var också universitetets årsdag, och sedan 1688 i regel dagen för en av de återkommande stora festligheterna vid lärosätet: det årliga rektorsskiftet. Just 1713 var denna dag dock mycket annorlunda mot vanligt (mer härom nedan) men valet kan hur som helst ses som ett sätt för Döbelius att markera att han ville framföra något av vikt för universitetet.

Till det yttre är memorialet dock en anspråkslös skrift: endast ett dubbelvikt ark med framsida och tre sidor löptext; av den senare ägnas därtill frustrerande mycket

1. Artikeln utgör en bearbetning av ett föredrag som förf höll vid ett jubileumsseminarium om Döbelius på Forum Medicum den 25 mars i år, arrangerat av Nils Hansson (Heinrich Heine Universität Düsseldorf) och David Dunér (Lunds universitet). Jag var vid tidpunkten inte medveten om att Döbelius kollegieplaner tidigare behandlats av Krister Gierow i uppsatsen ”J.J. von Döbelns ’Collegium studiosorum’ och ’Bibliotheca Döbeliana’” i *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1974* (Lund 1974), s 8–18. Efter tips härom från David Dunér har dock även denna skrift kunnat beaktas i artikelversionen.
2. För grundläggande biografiska uppgifter om Döbelius hänvisas generellt till Ernst von Döbelns och Bengt Hildebrands artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 11 (Stockholm 1945), s 728ff samt uppgifterna i Martin Weibull & Elof Tegnér: *Lunds universitets historia 1668-1868*, (Lund 1868), bd 2, s 144

3. Håkan Westling: *Medicinska fakulteten vid Lunds universitet 1668–2003* (Lund 2003), s 17.
4. von Döbeln & Hildebrand 1949, s 730.
5. Om Döbelius arbete för ett sjukhus, se Alfred Flaum: *Lasarettet i Lund 1768–1968* (Lund 1968), s 25ff.
6. Johan Jacob Döbelius: *Memorial Angående ett COLLEGIUM Hwaruti 40 Studenter Skola åtnhiuta Underhåld på Credit: Uti Lund på CAROLI Dag 1713 publicerat* (Lund 1713). Skriften finns tillgänglig digitalt via KB/Libris. P g a skriftens ringa omfång lämnas inga sidhänvisningar när den citeras.

åt diverse fluffig retorik. Det kärnbudskap som går att vaska fram hittar man i huvudsak i denna långa mening:

Derföre yttrar jag hermed mina Tanckar: Att för de Fattige Studenternes Myckenhet skull / I HERrans Namn jag föresat mig / med tiden inrätta ett Collegium, hwaruti Fyratijo Studenter, hos hwilka jag goda naturalia, och en inclination till alla dygder / sampt någorlunda Fundament uti Studiis förmärcker / några åhr på Credit skola bekomma Underhåld / på det för MedellöBhet sådane Subjecta intet må bliifwa tillbakars / och publicum mista den Tienst / man af deras Gåfwor kunde hafwa at förwänta.

Det Döbelius pläderar för här är alltså på en gång en hjälpinsats för behövande enskilda studenter och en samhällsinvestering inför framtiden. Det konkreta målet är att samla in medel tillräckliga för att kunna erbjuda boende, betjäning och kosthåll⁷ åt 40 studenter. Dessa tjänster skall vara gratis under studietiden och återbetalas först när de tidigare studenterna "till någon Lägenhet eller och Embete blifwa employerade"; alltså först då de fått arbete eller annan inkomst. Även då skall återbetalningen dock vara räntefri med ett undantag: den som slarvar med betalningen skall åläggas 6 % ränta.

Vid urvalet av boende på kollegiet framhåller Döbelius att inget avseende skall göras på "af hwad Ort någon kommer / eller hwad Studium i synnerhet han ärnat at slå sig till / utan allenast om des goda Grund in humanioribus, och at den förer et sådant conduite, at man otwifwelaktigt kan göra Stat af des Tienst till Allmänna bästas underhållande och befordrande." Platserna vid kollegiet skulle alltså utdelas på strikt meritokratiska grunder: studiebegåvning och uppförande.⁸

DÖBELIUS FÖRSLAG KONTRA TIDIGARE STIPENDIEVÄSENDE

Döbelius planer framstår i allo som sympatiska, men slog de männe in en redan öppen dörr? Vikten av att

på olika sätt stötta fattiga men begåvade studenter var nämligen ingen ny tanke – tvärtom var den lika gammal som universitetet självt. Redan en av lärosätets tillskyndare, biskop Peder Winstrup, framhöll detta i ett synodaltal inför Lunds stifts prästerskap i maj 1668, bara månader efter universitetets invigning. Winstrup talar här om vikten av att det finns dels "ett fritt, offentligt och gemensamt bord, allmänt kallat kommunitet, för fattiga studenter och elever", dels "stipendier [...] för studenter i behov".⁹

De båda ting Winstrup här nämner – kommunitet (fri matservering) och stipendier – förutsattes också redan i de planer som 1666 dragits upp för det nya lärosätet. Man räknade med 60 kontantstipendier och 60 kommunitetsplatser – ambitiöst i beaktande av att den första studentkullen kom att bli 80 personer! Som mycket annat inom det nya universitetets ekonomi såg saker dock bättre ut på papperet än i verkligheten; detta då många av de förutsatta inkomsterna aldrig eller högst oregelbundet materialiserades. Först 1672 kunde totalt 50 stipendier börja utbetalas på ett mer organiserat sätt. I brist på kontanter fick de dock utgå i form av spannmål.¹⁰ Först efter skånska kriget och universitetets återupprättande på 1682 fick man mer regelbundna kontantintäkter till stipendier: de så kallade vaxljusmedlen från stiftets församlingar.¹¹ På 1690-talet kunde man därför årligen dela ut 12 dubbla stipendier (80 daler) och 72 enkla (40 daler); de senare inkluderade dock även de naturastipendier som bestod av gratis mat på den andra inrättning Winstrup talat om: kommuniteten.

Även denna matbespisning hade alltså förutsatts redan från starten men i praktiken inte etablerats då, bland annat då det spannmål som varit avsett härtill i stället fått delas ut som stipendier. Först med vaxljusmedlen frigjordes universitetets naturaintäkter

9. Peder Winstrup: *Oratio synodica de academiis in genere, & præcipue de nova Gothorum Academia Carolina ac Londinensi in Ducatu Scaniae* (Lund 1668), opag (i det digitaliserade exemplar som finns i Alvin har sidan dock det handskrivna numret 192).

10. Jerker Rosén: *Lunds universitets historia – I. 1668–1709* (Lund 1968), s 271ff.

11. Dessa medel hade gått till att bekosta vaxljus på altarna i stiftets kyrkor. Med övergången till svensk kyrkoordning försvann detta bruk, och biskop Canutus Hann utverkade att medlen i stället tillföll universitetet.

7. Mat nämns ej explicit i memorialet, men antyds i formuleringen "underhåll". Även Gierow 1974, s 11, gör tolkningen att mat var tänkt att ingå.

8. Ett smärre undantag fanns dock: vid i övrigt lika meriter skulle företräde ges för ättlingar till dem som donerat medel till kollegiets inrättande.

så att dessa kunde gå till en kommunitet, vilken blev verklighet 1683. Inrättningen betjänade 48 studenter, nära en tredjedel av den dåvarande populationen.¹² Sammantaget har man räknat ut att åren 1688/89 hade runt 75 % av lundastudenterna (vars antal då aldrig översteg 200) antingen kontantstipendier eller plats vid kommuniteten.¹³ Så fanns det då verkligen behov av att, som Döbelius föreslog, ovanpå detta även inrätta ett för studenten gratis boende för ytterligare 40 behövande studerande?

Svaret är ja, ty även här rådde en besvärande diskrepans mellan karta och verklighet. Ett exempel var att universitetets allmänt skrala ekonomi ledde till att stipendierna ofta gavs till helt andra än studenter. De kunde i stället gå till att avlöna musikerna vid universitetets högtider, fakulteternas notarier och amanuenserna vid universitetsbiblioteket. Ja, även kostnaden för bläck och papper till konsistoriets protokoll nallades periodvis ur stipendiekassan!¹⁴ Till detta kom att universitetet hade notoriskt svårt att få in de olika intäkter – såväl kontanta som in natura – man hade rätt till. Stundom fick stipendiaterna själva åka och på plats kvittera ut dessa hos någon bonde eller i kyrkan i hemförsamlingen.¹⁵ Andra gånger kunde de få nöja sig med ett skriftligt tillgodohavande och hoppet om en senare utbetalning.¹⁶

Saken blev förstås inte bättre med Stora nordiska krigets utbrott; särskilt inte sedan dansk trupp i november 1709 landstigit i Skåne. Redan i december intog en dansk styrka Lund och lade därvid beslag på universitetets spannmål. Först efter slaget vid Helsingborg året därpå började danskarna utrymma Skåne, men då inkvarterades i gengäld stora mängder sårade svenska soldater i Lund, inklusive hos professorerna. I januari 1711 beordrades universitetet så att stå för inkvarteringen av ett fjärdedels kavalleriregemente

och som lök på laxen härjades Lund samma år av en stadsbrand.¹⁷

Det säger sig självt att universitetet under dessa omständigheter drev sin verksamhet på sparlåga med ständigt evakueringshot över sig. Härtill kom inre oreda med en räntmästare (ekonomichef) som avsattes, efterlämnande en kaotisk ekonomi (en röra som Döbelius i sinom tid skulle få försöka reda upp när han för första gången blev rektor 1717).¹⁸ För stipendie- och kommunitetsväsendet medförde kriget att inga stipendier alls delades ut höstterminen 1711, och att utbetalningarna våren 1712 endast blev möjliga genom internlån ur andra kassor samt genom ett lån på 300 daler silvermynt från just Döbelius. Denne förskotterade även under läsåret 1711/12 medel till kommuniteten (som varit stängd i nära ett år 1709–1710). Och hösten 1712 var det åter slut på stipendiemedel; dessa stipendier utbetalades retroaktivt först i november 1713, och även då endast tack vare lån från Döbelius.¹⁹ Ovanpå detta kom så den händelse som lakoniskt noterats sist i konsistoriets protokoll av den 8 december 1712: "Nu var pesten redan begynt i Lund".²⁰ Resultatet blev att universitet stängde ned helt och inte öppnade igen förrän i början av höstterminen 1713.²¹ Och därav alltså att inget rektorsskifte ägde rum i januari 1713 då Döbelius publicerade sitt memorial.

Så med andra ord: i praktiken fanns stora behov av ytterligare stöd till fattiga studenter, och Döbelius var en som personligen inte bara själv visste detta utan som redan tidigare, genom sin egen privatförmögenhet, även försökt avhjälpa situationen. Studenterna hade med andra ord anledning att vara tacksamma över Döbelius tidigare merkantila framgångar som uniformstillverkare; framgångar han å andra sidan troligen inte haft om det inte varit krig...

12. Rörande kommunitetens historia generellt hänvisas dels till Rosén, s 272ff & 278, dels till artikelförf:s kapitel härom i Fredrik Tersmeden & K Arne Blom (red): *Bott i Lund – Från vindskupa och logement till lägenhet: lundensiskt studentboende igår & idag & imorgon* (Lund 2011).

13. Rosén 1968, s 290f.

14. Weibull & Tegnér 1868, bd 1, s 71, Rosén 1968, s 283.

15. Rosén 1968, s 286 & 289.

16. Rosén 1986, s 290.

17. Gösta Johannesson: *Lunds universitets historia – II. 1710–1789* (Lund 1982), s 12ff

18. Johannesson 1982, s 13; Weibull & Tegnér 1868, bd 2, s 439.

19. Johannesson 1982, s 412 & 417.

20. Lunds universitetsarkiv (LUA): Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 1:13 (Consistorii majoris renoverade protokoll 1708–1711).

21. Johannesson 1982, s 13, Weibull & Tegnér 1868, bd 1, s 151.

FRÅN TOMTKÖP TILL HOPP OM KUNGLIGT STÖD

Att publicera en liten skrift är dock en sak; att inrätta ett boende för 40 personer något annat. Så hur gick det med kollegiet i praktiken? Som redan framgått var detta ett av de projekt där entreprenören Döbelius inte nådde hela vägen fram. Därmed dock inte sagt att allt stannade på papperet. Även om Döbelius skrift främst var en maning till andra att skänka bidrag till hans projekt så föregick han själv med ett gott exempel i denna utfästelse:

Emedlertid och så länge ingen annan tillgång är / will i GUDz Nampn jag i åhr, till en begynnelse på Collegii wägnar till Tijo Studenter giöra ett lijtet Förskott / nembl: till hwar 40 daler S:mt / till deß man mehr förmår / hwaraf 30 dal: uti penningar bethales / och för resten en Kammare med des tillbehör effter wahnligheten anskaffes.

Döbelius var alltså här liksom tidigare beredd att gå in med egna medel. Vi vet också att han några år senare uppgav sig ha inköpt ett hus för ändamålet.²² Troligen handlar det om den fastighet väster om dåvarande akademiträdgården (dagens universitetsplats) med tomtnummer 21 som vi vet att Döbelius inköpte år 1714.²³ Utöver att hysa själva kollegiet kan fastighetsköpet också ha haft ett annat syfte i form av att ge ytterligare intäkter; detta då det till tomterna i innerstaden också ofta hörde jordbruksmark utanför stadsvallen. Att Döbelius även tittade på sådana inkomstmöjligheter vet vi tack vare en uppgift (troligen ur Lunds rådstuvurätts handlingar) som förmedlats av den flitige personhistorikern Carl Sjöström. Enligt denna skall Döbelius den 12 oktober 1713 (alltså kort efter att universitet återöppnat efter pesten) "uppå collegii studiosorum vägnar" begärt "uppbud på ett åkerstycke i Smörlyckan 'af 10 tunnor korns utsäde' som bemålta collegium köpt af postmästare Kråka för 150 s s:mt". Vidare har Sjöström funnit att Döbelius och kollegiet 1714 och 1715 lånade ut pengar till olika borgare i

Lund i utbyte mot inteckningar i jordbruksmark.²⁴

Det inflöt faktiskt även en del privata donationer till kollegiet, inte minst från välbärgade personer i Göteborg som Döbelius kände sedan sin tid som provinsialläkare där. Bidragen var dock otillräckliga, och när Carl XII 1716 slog sig ned i Lund såg Döbelius i stället chansen att vinna denne inte bara för sitt projekt utan även för en kompletterande finansieringsplan. Anropande monarkens "barmhertighet" skrev Döbelius till denne och föreslog att universitetet även skulle kunna ta ut diverse avgifter av nyinskrivna studenter, av nyordnade präster och i samband med utfärdandet av olika tjänstefullmakter, vilka skulle gå till kollegiet.²⁵

Utsnitt ur Casper Espmans lundakarta från 1783. Byggnaden markerad med H är Kungshuset. Alldeles nordväst därom ligger tomt 21 vilken Döbelius inköpte 1714, troligen för sitt planerade collegium. Bildkälla: Brandförsäkringsverkets stiftelse för bebyggelsehistorisk forskning.

22. Gierow 1974, s 13.

23. Johannesson 1982, s 101; Johannesson nämner detta husköp utan att säga något närmare om syftet, men utifrån uppgifterna i Döbelius eget memorial och hos Gierow 1974 framstår det osannolikt att det skulle ha varit för något annat ändamål än kollegiet. Egen bostad hade Döbelius redan i det s k Krognoshuset vid nuvarande Mårtenstorget.

24. Carl Sjöström: *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682–1832) – Biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik* (Lund 1897), s 16. Sjöström verkar inte ha varit bekant med Döbelius memorial och har därför inte riktigt rätt förstått vad som avsågs med detta "collegium studiosorum". Han har därför snarare än som ett konkret boende tolkat det hela som mer av en ideell organisation och ser det hela som ett tidigt embryo till en "studentkår".

25. Gierow 1974, s 13 & 15, Weibull & Tegnér 1868, bd 1, s 210.

Kung Carl valde att remittera Döbelius förslag till konsistoriet. Här mötte det hätskt motstånd, inte minst från professorn i österländska språk, Bonde Humerus.²⁶ Han vände sig dels mot själva tanken att ge stöd som senare skulle återbetalas – något han betecknade som "åcker" – men även mot den föreslagna finansieringen genom påläggandet av avgifter; något som han menade skulle göra att studenterna "aldeles blifwe skrämde ifrån denna Orten". Med andra ord: den välgörenhet som skulle idkas mot studenter borde bestå av rena allmosor, inte bygga på lån eller avgifter. Med dessa synpunkter gick frågan åter till kungen. Vilket hade kunnat vara bra för Döbelius då det finns många bevis på att kungen uppskattade och gynnade denne – inte minst i form av att han 1717 adlades von Döbeln. Just i denna fråga synes kungen dock ha varit mindre engagerad, och därmed dog den.²⁷ 1718, samma år som kung Carl lämnade Lund, sålde Döbelius sin nyförvärvade tomt.²⁸

FÖRE SIN TID?

I och med historiens snöpliga slut kan Döbelius memorial för eftervärlden framstå som endast ett kuriosum. I mitt tycke har det dock definitivt sitt intresse i det att det rymmer tankar och idéer som pekar långt framåt.

En av dessa är Döbelius strikt meritokratiska syn på vilka som skulle få plats på kollegiet. Denna kan ställas mot de principer som vid tiden gällde för universitetets ordinarie stipendieutdelningar. Här sökte man fördela medlen proportionerligt utifrån fakultets- och nationstillhörighet, och särskilt vad beträffar det senare blev det inte sällan ett renodlat kattrakande, där de professorer som också var nationsinspektorer så långt som möjligt sökte gynna sina egna nationsmedlemmar.²⁹

En annan, åtminstone för Lund, helt ny tanke är själva idén om ett boende inrättat speciellt och enkom för studenter. Fenomenet var vid tiden förvisso inte okänt internationellt; man kan exempelvis jämföra med de engelska universitetens "colleges". Även på

närmare håll, i en stad där Döbelius själv bedrivit delar av sina universitetsstudier, fanns dock en förebild: *Collegium Regiæ* eller "Regensen" i Köpenhamn, ett studentboende benämnt just "kollegium" som hade uppförts i början av 1600-talet som komplement till en ännu äldre kommunitet, inrättad av Frederik II redan 1569.³⁰ I Lund hade något liknande däremot veterligen inte tidigare påtänkts. Här löstes studenternas bostadsfråga helt genom att dessa hyrde in sig som inneboende, ofta hos professorerna. Ja, i Lund skulle de första särskilda – och därtill subventionerade – studentbostäderna dröja mer än ett sekel efter Döbelius död. De blev verklighet först med de stipendiatrum som 1851 inrättades i Akademiska Föreningens då helt nya byggnad och sedan, på 1890-talet och framåt, genom inrättandet av olika donationsfinansierade studenthem; institutioner som dock endast förmådde att betjäna en mycket mindre andel av den tidens studentpopulation än vad Döbelius kollegium skulle ha gjort på 1710-talet.³¹

Den tredje och sista nya tanken i Döbelius plan är idén att det fria boendet under studietiden inte skulle vara en gåva utan ett lån med återbetalningskrav (om än utifrån betalningsförmåga) – något man kan hävda blev verklighet i Lund (och Sverige i stort) först med de statliga studiemedlen på 1960-talet.

Döbelius idé om ett studentkollegium var alltså på många sätt före sin tid – men hade oturen att läggas fram vid en tid då det visserligen var högst behövligt men å andra sidan, till följd av krig, pest och allmän dyrtid, omöjligare än någonsin att genomföra.

Fredrik Tersmeden

Fil dr h c, arkivarie vid Universitetsarkivet

26. Humerus hade följande varit den rektor som borde ha avgått vid Karldagen 1713; Under omständigheterna satt han dock kvar ett år till.

27. Gierow 1974, s 13f.

28. Johannesson 1982, s 101.

29. Rosén 1968, s 291ff.

30. "Regensens Historie" på Regensens hemsida (<https://www.regensen.dk>; läst 2024-09-08).

31. Rörande lundastudenternas boende i äldre tid hänvisas generellt till Tersmeden & Blom 2011.